

Релігійний, соціально-політичний, культурно-цивілізаційний вимір Європейської Реформації та особливості її сприйняття в Україні

Петро Яроцький

500-річчя Реформації (1517-2017 рр.), яке в Україні відзначається на державному рівні, дає можливість оцінити цю подію в різних вимірах її започаткування, розвитку і трансформації в контексті переходу Європи від Середньовіччя до Нового часу, від феодалних відносин та їх оплоту Католицької церкви до становлення протестантизму як інноваційного символу віри й ідеології нової суспільної формації. У статті досліджується процес поширення протестантизму в Україні і його сприйняття українською ментальністю та сучасна функціональність протестантських конфесій в Україні.

Ключові слова: Реформація, Католицька церква, Православна церква, ранній протестантизм, пізній протестантизм, протестантський символ віри, українська релігійна ідентичність.

Релігійний аспект Реформації. Як широкий суспільно-релігійний рух, Реформація продемонструвала на духовному й культурному рівнях кризу феодалних відносин в Європі та початок становлення нових, буржуазних. Якщо в Середньовіччі домінуючим був стереотип, згідно з яким Католицька церква вважалася своєрідною соте-ріологічною корпорацією, завдяки якій можна досягти небесного блаженства, а священники виконували роль посередників між Богом і людьми, то молоді буржуа, які перш за все цінували індивідуальні якості – ініціативність, енергійність, здатність діяти неординарно, такий погляд уже не сприймали. Отже, відбулася переоцінка цінностей, зокрема й релігійних.

Таке світосприйняття було ґрунтом для поширення реформаційних ідей, засновником яких став Мартин Лютер, католицький чернець, професор Віттенберзького університету, який 31 жовтня

1517 р. обнародував свої знамениті 95 тез, у яких відкидалося ексклюзивне сотеріологічне значення католицької «скарбниці добрих справ» як інструментарію індульгенцій і єдиного засобу для досягнення спасіння. Замість середньовічної Католицької церкви, яка вчила, що лише в її лоні, як в Ноевім ковчезі, можна досягти спасіння – «*Extra Ecclesiam Romanam nulla salus*» («Поза Римською Церквою спасіння немає»), – вказувався простий і дешевий шлях спасіння – *особистою вірою без будь-яких посередників*. Три доміантні принципи: *Sola Scriptura* (тільки Писання – Біблія), *Sola fide* (тільки особиста віра), *Sola gratia* (тільки божественна Благодать) по суті стали протестантським символом віри.

Жан Кальвін пішов далі в реформуванні церкви, проголосивши принцип «світського покликання», «мирського аскетизму», щоденної заощадливості як способу накопичення багатства. Пом'якшуючи фаталізм догмату про наперед визначену Богом долю людини (чи до спасіння в раю, чи до вічного покарання в пеклі), кальвінізм дав можливість кожному, правда, опосередковано здогадуватися про своє призначення. Ознакою обраності до спасіння стали активна підприємницька діяльність, висока продуктивність праці, вища якість послуг, чесне та порядне партнерство, у цілому – успіхи в бізнесовій, торговельній, банківській справах.

Саме тому такий дискурс протестантської етики, як оощадливість, накопичення, підприємливість стали, як доводив Макс Вебер, істотним чинником становлення й розвитку капіталізму, спочатку в країнах Західної Європи, а потім і в США¹.

Реформація пришвидшила формування національних культур. Важливу роль у їх становленні відіграла «націоналізація» релігійного життя. Якщо середньовічна Католицька церква вимагала від вірних лише в храмі з уст священика слухати читання Біблії і лише латинською мовою, то Лютер здійснив переклад Біблії німецькою мовою і зробив її настільною книгою кожної німецької сім'ї. По суті, Лютерівський переклад Біблії став взірцем тогочасної літературної німецької мови. Він сприяв культурному й суспільному об'єднанню німців в єдину німецьку націю й утворенню єдиної німецької держави.

¹ Вебер М. Избранное: Протестантская этика и дух капитализма // Макс Вебер. – 2-е издание доп. и перероб. – М., 2006. – 615 с.

Через лютеранство і кальвінізм Реформація сприяла розвитку в Європі національних держав, які звільнялися з-під влади середньовічної «Римської Священної імперії». Протестантизм дав могутній імпульс цивілізаційному розвитку європейських держав, зокрема скандинавських. Зрештою, можна сказати, що Сполучені Штати Америки створили європейські дисиденти-протестанти, які втікали в Новий світ від релігійних переслідувань у Європі.

Соціально-політичний аспект Реформації. Сутнісний характер Реформації асоціюється в основному з німецькою Реформацією, яка була *магістерською Реформацією*, тобто реформою релігійно-церковного комплексу, яка, по суті, проводилася міським магістратом через світську князівську владу і спільно з нею завершилася створенням національної церкви, що звільнилася з-під влади Римських Пап.

Отже, релігійне і соціально-політичне реформування німецького суспільства відбувалося з активною участю значної частини німецьких князів, які були зацікавлені в секуляризації величезної кількості земель і маєтностей, що були власністю Католицької церкви (майже 50% земельного фонду в Німеччині належали церкві і монастирям). Вони провели у своїх володіннях «*євангелічні реформи*», відібравши землі й маєтності від церков і монастирів. У 1526 р. в Шпейерському рейстазі з ініціативи цих пролютеранських князів прийнято закон «*cuius regio ejus religio*» – «*чия земля (влада), того релігія*», що дало їм право всіх своїх підданих, які були католиками, вважати лютеранами. Відміна в 1529 р. Шпейерським рейхстагом цього закону викликала їхній протест – «*Протестацію*». Саме від цієї події походить термін «*протестантизм*», який почали вживати для означення сукупності християнських віросповідань, генетично пов'язаних з Реформацією.

Виразно радикальною була Реформація, яку проводив Жан Кальвін у Швейцарії, що, по суті, також була магістерською. Кальвінізм протиставив ієрархічному устроєві церковного життя «*республіканський*», залучивши до цього Женевський магістрат (світську владу) і консисторію (церковну владу). Кальвіністські громади очолювали пресвітери-старійшини, яких обирала громада зі своїх світських членів, і проповідники-пастирі. Разом вони становили консисторію. Фактично це був судовий трибунал, що здійснював нагляд за життям віруючих. Консисторія мала право накладати кару на винних за порушення церковної дисципліни, а в надзвичайних випадках віддавати порушників

прокляття і знищенню. За життя Кальвіна консисторія фактично підкорила собі світську владу в Женеві і встановила жорстокий поліцейський контроль за життям городян. За цей авторитаризм Жан Кальвін отримав прізвисько «*Женевський папа*».

Цілковитою протилежною була народна Реформація з участю селян і міського плебсу Німеччини, очолюваних священником Томасом Мюнцером, яка супроводжувалася кровопролитною Селянською війною (1524-1525 рр.). Томас Мюнцер виступив з найрадикальнішим вченням про характер і завдання Реформації, спираючись у своїй революційній діяльності на міську бідноту і селянство. Реформацію розглядав не лише як радикальні зміни в духовному розвитку й державному устрої, а й як соціальний переворот, що призведе до встановлення народної влади. Ці ідеї Томаса Мюнцера кореспондувалися з його уявленням про «*Царство Боже на Землі*», де не існуватиме класових суперечностей, приватної власності та ворожої простому народу державної влади.

Найбільш сумну пам'ять про цю радикальну Реформацію залишила мюнстерська трагедія. Її головними учасниками були анабаптисти (яких не слід ототожнювати з сучасними баптистами). Анабаптистичіасти, тобто група містично налаштованих перехрещенців, намагалася силою зброї «встановити Царство Боже на Землі», не очікуючи другого пришестя Христа. Вони захопили Мюнстер та змусили всіх мешканців прийняти друге хрещення. Установлення ними такого бузувірського царства закінчилося здобуттям міста ландскнехтами. Цей анабаптистський рух містиків-хіліастів очолюваних Томасом Мюнцером, який спочатку мав багато прихильників і користувався повагою серед простого народу, було зганьблено мюнстерською трагедією. Відтоді почалося переслідування анабаптистів і католиками, і протестантами.

Королівська Реформація відбулася в Англії, яка перетворила Англійську церкву в державну, відтоді й до сьогодні очолювану королівською владою.

Аугсбургський релігійний мир (1555 р.) закріпив завоювання Реформації, які мали важливе значення для Німеччини і в цілому для Європи. Він установив автономію князів у віросповідній сфері, надаючи їм право визначати релігію підданих. Відтоді Аугсбурське сповідання (лютеранство) отримало офіційне визнання і набуло права

державної релігії. Проте Європу потрясла тридцятилітня війна (1618-1648 рр.) між католиками і протестантами, яка завершилася Вестфальським миром (1648 р.) і констатацією релігійного розколу в Європі.

Результати Реформації: цивілізаційний і конфесійний контекст. Реформація в Європі похитнула основи феодалізму, сприяла перемозі буржуазії, дала розвиток національним культурам, трансформувала «Священну Римську імперію» в незалежні держави.

Узагальнюючи цивілізаційну й світоглядну сутність Європейської Реформації, приходимо до висновку в означенні таких її історичних, цивілізаційних та релігійних перехідних дискурсів:

- від Середньовіччя до Нового часу;
- від «Священної Римської імперії германської нації» до національних держав;
- від ексклюзивності Католицької церкви – *Extra Ecclesia Romanum nulla salus*» – «Поza Римською Церквою спасіння немає» – до нового протестантського символу віри у такому її контенті: *Sola Scriptura* (тільки Писання – Біблія), *Sola fide* (тільки особиста віра), *Sola gratia* (тільки благодать Бога).

Започаткувавши появу різних течій раннього протестантизму, Реформація сприяла кількісному їхньому зростанню в сучасному світі: лютеран – 75 млн, кальвіністів – 43 млн, англікан – 70 млн, методистів – 30 млн.

Розвиток течій пізнього протестантизму набув такої сучасної конфесійної ідентифікації: баптистів – 75 млн, п'ятдесятників – 60 млн, адвентистів – 15 млн, свідків Єгови – 10 млн. Водночас динамічно поширюється харизматичний рух (понад 100 млн).

До країн з переважною кількістю протестантів відносяться: США (половина населення), Великобританія (більшість населення), Німеччина (половина населення). У скандинавських країнах (Данія, Норвегія, Швеція, Фінляндія) переважна більшість населення (90-95%) належить до Євангелічно-Лютеранської церкви, яка має статус державної.

Ранній протестантизм на українських землях: особливості поширення і сприйняття українською ментальністю. Системне академічне дослідження протестантизму в Україні здійснене в таких виданнях Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені

Г. С. Сковороди НАН України: «Історія релігії в Україні» за редакцією А. М. Колодного і П. Л. Яроцького (розділ «Ранній і пізній протестантизм (автори П. І. Косуха, П. М. Кралюк, В. І. Докаш, П. Л. Яроцький)². У 10-ти томному виданні «Історії релігії в Україні» (редколегія А. М. Колодний – голова та ін.) дослідженню протестантизму присвячені 5 і 6 томи. П'ятий том «Протестантизм в Україні (за редакцією П. Л. Яроцького) містить матеріал про ранній протестантизм і першу течію пізнього протестантизму в Україні – баптизм (автори П. М. Кралюк, В. І. Любащенко, Ю. Є. Решетніков, С. В. Санніков, П. Л. Яроцький)³. Шостий том – «Пізній протестантизм в Україні» (за редакцією П. Л. Яроцького) присвячений дослідженню таких течій як адвентизм, п'ятдесятництво, свідки Єгови (автори В. І. Докаш, В. І. Франчук, П. Л. Яроцький)⁴.

Авторами історіософських нарисів з історії реформатського християнства, або раннього протестантизму, які увійшли в названі праці, є доктор філософських наук П. Л. Кралюк (гусизм, чеські брати, лютерани, анабаптисти, кальвіністи, унітарії), а також доктор філософських наук В. І. Любащенко (місце протестантизму в національно-культурному житті України XVI-XVII ст., наукова і літературна діяльність протестантів в Україні, формування Української протестантської церкви)⁵.

Український історик Михайло Грушевський, оцінюючи реформатське християнство (надавши йому узагальнену назву «євангеліцтво») на українських землях, які на той час були під владою Польщі, вважав, що воно справило глибокий і корисний вплив на розвиток саме польської культури, політичної думки і громадського життя, оскільки цей рух «*покликав до життя польську літературу, змусив письменників*

² Історія релігії в Україні. За редакцією професорів А. М. Колодного і П. Л. Яроцького. – К.: «Знання», КОО, 1999. – С. 339-418.

³ Історія релігії в Україні у 10-ти т. // *Редколегія: А. Колодний (голова) та ін.* Том 5. Ранній протестантизм. Пізній протестантизм. Баптизм // За редакцією професора П. Яроцького. – К.: «Світ знань», 2002. – 424 с.

⁴ Історія релігії в Україні у 10-ти т. // *Редколегія: А. Колодний (голова) та ін.* Том 6. Пізній протестантизм (п'ятдесятники, адвентисти, свідки Єгови) // За редакцією професора П. Яроцького. – Київ – Дрогобич «Коло», 2007. – 632 с.

⁵ Історія релігії в Україні у 10-ти т. // *Редколегія: А. Колодний (голова) та ін.* Том 5. Ранній протестантизм. Пізній протестантизм. Баптизм // За редакцією професора П. Яроцького. – К.: «Світ знань». – С. 12-240.

перейти на польську мову, вигладив і вигартував її протягом недовгих, але гарячих десятиліть релігійної боротьби»⁶.

Разом з тим М. Грушевський вважав, що євангельський рух мав важливе значення для українського життя: він

«чимало причинився до розбурхання цього світу своєю активністю і енергією, давши йому певні взірці, використані православними церквами і національними діячами»⁷.

Уже в першій половині XVI ст. на українських землях поширювалися такі «німецькі віри» (саме так їх називало місцеве населення) як лютеранство і анабаптизм. Здебільшого вони приймалися німецькими колоністами, що проживали в Україні. Прихильність до лютеранства виявили шляхтичі. Нова віра для шляхтичів була своєрідною модою, яку легко приймали і від якої легко відмовлялися. Польська і литовська шляхта, як писав М. Грушевський, «горнулася до нової німецької віри», вона сприяла її поширенню, «маючи надію через євангелицтво позбутися утяжливих оплат на католицькі церкви та поживитися церковними маєтками»⁸.

Осередком нової протестантської віри ставав панський двір.

«Поміщик, перейшовши на котрусь євангелицьку конфесію, відбирав церкву від католицького ксьондза, спроваджував "міністра" своєї конфесії; між його дворянами знаходилося якесь число охочих іти слідами патрона. Так з'являлася євангелицька громада, при ній і школа, гурток справжніх євангелистів, а іноді й друкарня з громадою "вчених"»⁹.

У Галичині «євангелицькі громади», як зазначає Михайло Грушевський, засновувалися такими магнатами і шляхтичами як Синявський, Стадницький, Потоцький. До середини XVII ст. ці громади існували в Бережанах, Бучачі, Дублянах, Жовкві, Зборові, Помор'ях, Терехові.

Загалом лютеранство не закоренилося на українському ґрунті. Воно лише прижилося на Закарпатті серед українського населення,

⁶ Грушевський Михайло. З історії релігійної думки на Україні. – Львів, 1925. – С. 68.

⁷ Там само. – С. 122.

⁸ Там само. – С. 64.

⁹ Там само. – С. 67.

зокрема знайшло підтримку з боку угорських землевласників і користувалося більшим впливом, ніж в самій Угорщині. Лютеранство дало потужний імпульс для реформаторського руху на українських землях, який усе ж розвивався не в русі лютеранства, а у формі інших протестантських віровчень, зокрема кальвінізму¹⁰.

Кальвінізм поширювався на українській території, яка виявилася чи не найбільше «кальвінізованою» серед інших земель Речі Посполитої. Частка шляхтичів на Холмщині, Саноцькій і Перемишльській землях, які прийняли кальвіністське віровчення, сягала, як вважає П. Кралюк, 25-30%. Кальвінізм також був поширений на Поділлі, Волині, Київщині. Покровителями кальвінізму стали окремі представники тогочасних аристократичних родин. Наприкінці XVI ст. кальвінізм став найвпливовішою протестантською течією на Закарпатті. На українських землях Речі Посполитої кальвінізм, інтенсивно поширюючись у 50-60-х роках XVI ст., отримав змогу перетворитися на одну з найвпливовіших чи навіть домінуючих конфесій. Наприкінці XVI ст. кальвінізм опинився в стані стагнації, яка в першій половині XVII ст. переросла в деградацію. Ця течія фактично стала маргіальною. Національно-визвольна війна під проводом Б. Хмельницького та інші політичні події середини XVII ст. поставила хрест на подальших можливостях розвитку цієї конфесії.

Київщина і Волинь, стали головними осередками унітаризму в XVII ст. Так, наприклад, на території, яка сьогодні охоплюється Рівненською областю, унітарські громади були засновані в маєтностях Пронських, Гойських, Шпановських, Сенютів, Острозьких — в Бабині, Берестечку, Гощі, Корці, Острозі, Рафалівці, Шпанові та інших населених пунктах, де були магнатсько-шляхетські маєтності¹¹. Після того, як офіційною ідеологією унітаризму стало соцініанство, представники цієї течії завоювали чимало прихильників серед українських шляхтичів, які часто складали домінуючу партію на місцевих сеймиках. В українських громадах діяло чимало відомих теоретиків соцініанства. Серед них передовсім можна назвати провідних ідеологів цієї конфесії в середині XVII ст. — Самійла Припковського (1592-1670) та Андрія Вишиваного (1608-1678). У творах цих українських теоретиків

¹⁰ Грушевський Михайло. З історії релігійної думки на Україні. — Львів, 1925. — С. 30.

¹¹ Там само. — С. 66-67.

соцініанства – богословських трактатах, політичних статтях – обґрунтовувалися положення про віротерпимість, відокремлення церкви від держави, про примат державних справ над інтересами церкви, відстоювався принцип пріоритетності розуму над релігійною вірою і раціональний підхід у ставленні до Святого Письма¹².

Ці течії протестантизму сприяли застосуванню якісно нового рівня богословських дискусій. Про це свідчить залучення протестантів до «*острозького гуртка*» князя Острозького, який доручив «*євангелікам*» відповідати на католицькі атаки на Православну церкву. З цією метою був укладений православно-протестантський союз проти клерикальної політики польського уряду і католицької ієрархії¹³. Князь Костянтин Острозький намагався перетворити цей православно-протестантський блок в «*релігійне порозуміння і поєднання православних з євангеліками*». У 1599 р. був скликаний у Вільно з ініціативи князя Острозького з'їзд лютеран, кальвіністів і православних богословів, який проте завершився лише утворенням конфедерації для мобілізації обох таборів до спільної акції по захисту прав і свобод православних і протестантів¹⁴.

Можна констатувати, що в XVI – першій половині XVII ст. постало питання про необхідність змін у Православній церкві України. Вони частково інспірувалися реформаційними впливами, що йшли переважно з Заходу: гуситів та їхніх наступників – «*чеських братів*», лютеран, анабаптистів, кальвіністів та різних течій унітаріїв, зокрема, соцініан.

Не без впливу протестантів на українських землях набуває поширення практика вільної інтерпретації біблійних текстів, зокрема, світськими людьми. Відповідно з'являються біблійні переклади розмовною мовою. Світські люди починають втручатися в церковні справи. Набуває поширення ідея світського патронату над церквою. У ряді моментів вона реалізується в Україні в такій інституалізаційній формі як церковні братства, які виникли в XVI ст. Ідеологи братського руху критикували тих православних ієрархів, які претендували на

¹² Історія релігії в Україні у 10-ти т. // Редколегія: А. Колодний (голова) та ін. Том 5. Ранній протестантизм. Пізній протестантизм. Баптизм // За редакцією професора П.Яроцького. – К.: «Світ знань». – С. 154-155.

¹³ Грушевський Михайло. З історії релігійної думки на Україні. – Львів, 1925. – С. 74.

¹⁴ Там само. – С. 74-78.

необмежену владу в церкві. Є багато спільного, що зближувало діячів братського руху й ідеологів західноєвропейської Реформації. Це критика пануючої церкви і кліру, допуск до проповідницької діяльності, а інколи й до здійснення пастирських функцій світських людей, прагнення звільнитися від опіки церковних ієрархів. Як і західноєвропейські реформатори, діячі братств перекладали Біблію, вільно витлумачуючи біблійні тексти. Вони також мріяли про відродження церкви апостольських часів. Але ці реформаторські ідеї не отримали на той час в Україні «відкритих» інституалізаційних форм реформування церкви. Православна церква, яка в XVI ст. переживала глибоку кризу, була реформована, але в руслі католицької Контрреформації, у дусі посттридентського католицизму. У той час, коли в Європі панівним був клич «*зеть від Риму і папства*», більшість епархій Київської православної митрополичої церкви (5 із 7), крім Львівської і Перемишльської епархій, прийняли Берестейську унію і опинилися під владою Риму.

Отже, рух Реформації в Україні не вилився у «відкриті» українські ментально-духовні форми церковної інституалізації. Протестантські громади на українських землях (переважно кальвіністські та унітарські) засновувалися здебільшого польськими магнатами і шляхтичами, які переслідували егоїстичну мету – збагачення за рахунок костельних маєтностей, і тому українцями вони сприймалися як «чужі».

Відзначимо інфільтрацію деяких реформаційних ідей у православний світогляд (брати Стефан та Лаврентій Зизанії, Кирило Транквіліон та інші), а також толерантне ставлення до протестантизму таких українських дослідників як Захарія Копистенський, І. Пізель, І. Огієнко. Безпосередню участь у реформаційному русі брали й інші українці. Деякі з них стали доволі знаними фігурами цього руху (у тому числі й за межами України). Передусім це стосується С. Оріховського та Ю. Немирича.

Зерна, посіяні протестантами, дали наслідки і сприяли внутрішній Реформації православ'я в Україні. Внутрішня реформаційність, хоча її й постійно приглушували, давала про себе знати протягом тривалого часу – аж до середини XIX ст. Так чи інакше вона знаходила вияв у діяльності й творчості представників релігійно-філософської думки XVIII ст., зокрема Ф. Прокоповича, Г. Сковороди та інших українських мислителів.

Протестантизм в Україні першої третини ХХ століття переживає несподіваний поворот. Мова йде про повернення на західноукраїнські терени, які опинилися під владою Польщі, ранніх класичних течій протестантизму – лютеранства, кальвінізму, сліди яких загубилися тут ще на початку ХVІІІ ст.

Лютеранство відродилося серед українського населення у 20-х роках ХХ ст. в Галичині й Волині. Під егідою Української церковної ради, створеної у 1925 р. і згодом перейменованої в Українську євангельську – аугсбурську місію з центром в Станіславові (нині Івано-Франківськ), засновувалися українські лютеранські громади в Галичині й Волині. Лідери цього об'єднання особливу увагу звертали на формування українського національного обличчя лютеранського руху. Ідея українізації лютеранства пропагандувалася в багатьох релігійних часописах, серед яких особливо патріотичну діяльність здійснював часопис «Стяг». У 1939 р. український лютеранський рух припинив своє існування. Його лідери були арештовані органами НКВС¹⁵.

Кальвіністський рух у середині 30-х років ХХ ст. в Західній Україні також поступово набував виразно національних рис. Союз українських євангельсько-реформованих громад складався з трьох пресвітерій: Галицької (з центром у Львові), Покутської (в Коломиї), Волинської (у Рівному). Союз у 1936 р. налічував 37 зареєстрованих у місцевих органах польської влади громад. У цих осередках налічувалося 2760 дорослих вірян¹⁶. Ідейна програма цих громад поєднувалася євангельсько-реформованою (кальвіністською) наукою з духом українського релігійно-культурного відродження. Саме це стало чи не найголовнішою причиною їх переслідування польською владою, постійних арештів і ув'язнень у страхітливому концентраційному таборі Береза Картузька.

Зміст і спрямованість ідейної програми українського кальвіністського руху засвідчує його національний характер. Це була спроба формування єдиної української протестантської церкви, у яку влилася б частина українських лютеран. Цей процес не отримав остаточного

¹⁵ Історія релігії в Україні у 10-ти т. // *Редколегія: А. Колодний (голова) та ін.* Том 5. Ранній протестантизм. Пізній протестантизм. Баптизм // *За редакцією професора П. Яроцького.* – К.: «Світ знань», 2002. – С. 239.

¹⁶ *Там само.* – С. 229.

завершення. Після приєднання Західної України в 1939 р. до радянської України цей протестантський рух був розгромлений, а значну частину його керівників і послідовників репресовано.

В Україні все ж таки збереглися до сьогодні різні церкви лютеранського й кальвіністського відгалужень. Деякі з них у незалежній Україні щорічно зростають. На 1 січня 2017 р. за даними Державного департаменту в справах релігій¹⁷, існувало понад 100 лютеранських громад, а саме: Українська Євангелічно-Лютеранська церква (34 громади), Німецька Євангелічно-Лютеранська церква (42 громади), Чеська Лютеранська церква (2 громади), Шведська лютеранська церква (1 громада) та деякі інші лютеранські церкви (19 громад).

Понад 200 громад належить до кальвіністського (реформаторського) відгалуження: крім уже згаданих Української Євангельсько-Реформаторської Церкви (5 громад), стабільною є Закарпатська Реформаторська Церква (118 громад). Потужно розвивається громада пресвітеріан (заснована в Англії і Шотландії в період Реформації кальвіністська течія): якщо в 1996 р. пресвітеріанських громад в Україні було 14, то в 2016 р. уже функціонувало 78 пресвітеріанських громад з двома духовними навчальними закладами і 24 недільними школами.

Ранній протестантизм в Україні презентують також менноніти своїми 7 організаціями (5 з них – в Запорізькій обл.). Це залишки депортованих в 1940 р. з цієї області сталінським режимом в основному німців-меннонітів на заслання до Сибіру, більшість яких залишилися в Росії, а деякі поступово поверталися в Україну до місць свого попереднього розселення. У віровченні й догматиці менноніти зберегли анабаптистську ідентичність і при звичаєність до України, у якій з'явилися наприкінці XVIII ст. Методистська Церква (8 громад), Англійська церква (2 громади) доповнюють реформатський сектор раннього протестантизму в Україні.

Тенденції розвитку течій пізнього протестантизму в незалежній Україні: від заборонених «сект» до правової легалізації і оцерковлення. Течії пізнього протестантизму – баптисти, адвентисти, п'ятдесятники, а також свідки Єгови – існують кожна з них в Україні від ста до ста п'ятдесяти років. За радянської влади ці конфесії харак-

¹⁷ Колодний А. Релігійна мережа України 2015 р. в її конфесійному зрізі і проблемах // Релігійна свобода. На перехресті епох, країн і культур. – К., 2016. – С. 206.

теризувалися як «секти» і перебували в стані постійного адміністративного тиску, були об'єктом партійно-ідеологічної критики, атеїстичної пропаганди. П'ятдесятники фактично були заборонені і не підлягали реєстрації, оскільки після ініційованої державними органами так званої «серпневої угоди» 1945 р. в Москві були насильно приєднані до євангельських християн-баптистів. Свідки Єгови від самого початку встановлення радянської влади в Західній Україні (1939 р.) були оголошені «антирадянською американською сектою», а тому були заборонені. У березні 1951 р. щодо свідків Єгови здійснено акт геноциду. За «Доповідною запискою Міністерства державної безпеки СРСР», схваленою особистим підписом Й. Сталіна, усіх свідків Єгови разом із сім'ями (7650 осіб) було вислано з Західної України на «вічне поселення» до Сибіру без права повернення в Україну, а їхні домівки і майно конфіскувала держава.

Складні процеси відбувалися в середовищі баптистів і адвентистів. Силові радянські органи щодо цих конфесій здійснювали жорсткий контроль, застосовували репресії, провокували розколи й утворення опозиційних або паралельних, залежних від режиму угруповань, знищували традиційні організаційні структури цих релігійних організацій.

Усі течії пізнього протестантизму за роки незалежності України пройшли шлях – за догматичними, культово-обрядовими, інституційно-організаційними вимірами, мірою їхньої відкритості до суспільства і ставлення суспільства і держави до них – від секти до церкви. Нині вони мають ґрунтовно опрацьований корпус богослов'я, чітку ієрархічну побудову організаційної структури, по-сучасному вибудовані релігійні центри, які функціонують і культові приміщення для молитовно-проповідницьких зібрань, ґрунтовну систему підготовки кадрів від духовних семінарій і коледжів до інститутів та університетів, кваліфікований викладацько-професорський склад з богословськими і науковими ступенями, власну високотехнологічну видавничо-друкарську базу, ведуть десятки теле- і радіопередач, мають розгалужені місійні центри, налагоджені зв'язки, відпрацьовану координацію співпраці зі своїми зарубіжними центрами. Крім того, пізньопротестантські церкви і релігійні організації реалізують в Україні свій соціогуманітарний потенціал. Застосовуючи досить динамічні й ефективні форми і методи впливу – освітнього, виховного, реабіліта-

ційного, підприємницького – пізньопротестантські конфесії налаштовані на діяльність в умовах ринкової економіки, правової держави, громадянського суспільства. Отже, такий різновид конфесійного улаштування і життєдіяльності не може бути сектою¹⁸. Наголошуємо на цьому тому, що і зараз, як за радянської тоталітарної системи, ці пізньопротестантські конфесії подекуди в замовних публікаціях і телепередачах періодично піддаються характеристиці як «*секти*».

Поліконфесійність – істотна особливість України та її релігійності. Жодна країна з цього погляду не подібна до України, у якій поряд з багатомільйонним православ'ям поширений католицизм двох обрядів – західного латинського і східного візантійського, тобто римокатолицизм і греко-католицизм. Динамічно розвиваються і поширюються протестантські течії – баптизм, адвентизм, п'ятдесятництво, свідки Єгови. По суті, такий ландшафт пізнього протестантизму, як за регіональною географією її поширення в Україні, так і за кількісними показниками розвитку відрізняється від інших європейських країн.

У 2015 р., як засвідчує Департамент у справах релігій Міністерства культури України¹⁹, Всеукраїнський союз церков євангельських християн-баптистів (ВСЦЄХБ) мав у своєму складі 2691 громаду, Всеукраїнський Союз церков християн віри євангельської (п'ятдесятників) – 1706 громад, Церква адвентистів сьомого дня – 1054 громади, Релігійний центр організації свідків Єгови – 1566 громад.

Водночас поза ВСЦЄХБ зареєстровані інші баптиські організації і громади – загальною кількістю 275. Така ж ситуація в п'ятдесятництві: поза ВСЦЄХБ діють інші п'ятдесятницькі церкви загальною кількістю 755 громад. І поза Українською уніонною конференцією Церкви адвентистів сьомого дня знаходяться адвентисти-реформісти (41 громада), незалежні громади адвентистів (6 громад), організація християн суботнього дня (6 громад).

У свідків Єгови немає такого розшарування. Ця течія пізнього протестантизму динамічно розвивається в Україні. Якщо на початку 1991 р. після офіційної реєстрації і правового визнання релігійної

¹⁸ Яроцький П. А. Протестантизм в Україні // П. А. Яроцький Релігієзнавство. Сучасні релігійні процеси у світі й Україні. – К.: Кондор – Видавництво, 2013. – С. 166.

¹⁹ Колодний А. Релігійна мережа України 2015 р. в її конфесійному зрізі і проблемах // Релігійна свобода. На перехресті епох, країн і культур. – К., 2016. – С. 206-209.

організації свідків Єгови в Україні нараховувалося 25448 членів цієї конфесії, то за 25 років (у 2015 р.) їх кількість зростає до 158 тисяч активних проповідників-«голосителів» і «піонерів», зосереджених у 1724 громадах. Загальна кількість учасників їхніх молитовних зібрань сягнула 236 тисяч. У Криму після його російської анексії і в непідконтрольній українській владі території Донбасу залишилося 410 громад свідів Єгови, література і проповідницька діяльність яких вважається «екстремістською» і забороненою, а їхні молитовні будинки – «Зали царств» – конфісковані. Саме такі репресивні заходи щодо свідів Єгови застосовується в Російській Федерації.

Усі протестантські церкви України мають необхідні управлінські структури, 89 навчальних закладів (близько 9 тис. слухачів), налагоджену видавничу діяльність, видруковують 87 газет і журналів, опанували ефір українського радіо, виходять на телебачення і створюють свої телепрограми і радіопрограми. При громадах діє 4382 недільні школи, наявні 193 протестантські місії (дані за 2013 р.).

Відразу після проголошення незалежності України протестантські конфесії ініціювали створення Українського біблійного товариства з метою перекладу Біблії українською мовою і безкоштовного поширення її в Україні, залучаючи до цієї шляхетної справи інші церкви, зокрема Православну й Греко-католицьку. За 20 років діяльності Українського біблійного товариства праця з видання і поширення української Біблії набула таких масштабів, що, по суті, кожна українська сім'я отримала можливість мати Біблію українською мовою. Це надзвичайно важливо для подолання русифікації українства, яке, на жаль, століттями, почавши від царської Росії і Радянського Союзу, здійснювала російськомовна Біблія. Усі протестантські конфесії, як і Православна церква, були зросійщені, оскільки Слово Боже читалося російською мовою, проповіді виголошувалися російською мовою, пісенники були російські. Особливо ця тенденція мала масштабні вияви на Сході й Півдні та в Центрі України. Нині завдяки українській Біблії протестантські конфесії повертаються до національних витоків.

Протестантські конфесії брали активну участь у Помаранчевій революції 2004-2005 рр. та Революції гідності 2013-2014 рр., відкрито й активно демонструючи громадянську патріотичну позицію. Зрештою, протестантські лідери гідно представляють Україну на міжнародній арені як патріоти України.

Незважаючи на незначну (порівняно з парафіянами православних і католицьких церков в Україні) кількість своїх послідовників (приблизно 1,75 млн.), протестантські конфесії застосовують динамічні й ефективні засоби, методи і форми євангелізаційної, місіонерсько-проповідницької, інформаційної, освітньо-виховної, кадрової, благодійницької, реабілітаційної, підприємницької діяльності, завдяки яким їм вдається успішно розвиватися і досягати поставлених цілей. Протестантські церкви все більше позиціонують себе як українські, патріотичні, єкуменічно налаштовані. Вони сприяють утвердженню конфесійної рівноваги, толерантності й стабільності в українському суспільстві.

Список джерел і літератури:

1. Вебер М. Избранное: Протестантская этика и дух капитализма // Макс Вебер. – 2-е издание доп. и перераб. – М., 2006. – 615 с.
2. Грушевський Михайло. З історії релігійної думки на Україні. – Львів, 1925. – 192 с.
3. Історія релігії в Україні. За редакцією професорів А. М. Колодного і П. Л. Яроцького. – К.: «Знання», КОО, 1999. – 735 с.
4. Історія релігії в Україні у 10-ти т. // Редколегія: А. Колодний (голова) та ін. Том 5. Ранній протестантизм. Пізній протестантизм. Баптизм // За редакцією професора П. Яроцького. – К.: «Світ знань», 2002. – 424с.
5. Історія релігії в Україні у 10-ти т. // Редколегія: А. Колодний (голова) та ін. Том 6. Пізній протестантизм (п'ятидесятники, адвентисти, свідки Єгови) // За редакцією професора П. Яроцького. – Київ – Дрогобич «Коло», 2007. – 632с.
6. Колодний А. Релігійна мережа України 2015 р. в її конфесійному зрізі і проблемах // Релігійна свобода. На перехресті епох, країн і культур. – К., 2016. – 215 с.
7. Яроцький П. Л. Протестантизм в Україні // П. Л. Яроцький Релігієзнавство. Сучасні релігійні процеси у світі й Україні. – К.: Кондор – Видавництво, 2013. – 442 с.